

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «АХМЕТ БЕЙНЕСІ» КОНЦЕПТІСІ

*Досова А. Т.¹

*¹ф.ғ.к., А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің қауымдастырылған профессоры, Қостанай, Қазақстан,
e-mail: almdosova@mail.ru

Аңдатпа. Мақаланың басты мақсаты – «Ахмет бейнесі» концептісінің танымдық жүйесін анықтап, ақын шығармаларында осы мәселені ашатын тілдік бірліктерді ғаламның көркемдік және тілдік аясында лингво-когнитивті деңгейдің бірлігі ретінде қарастыру. Зерттеу нысанына Ахмет Байтұрсынұлының *Маса* жинағына енген өлеңдері алынды. Концепт терминіне берілген анықтамалар сараланды. Сондай-ақ осы мәселенің қазақ тіл білімінде зерттелуіне шолу жасалды. Ахмет Байтұрсынұлының ғылыми еңбектерінің, оның ішінде «Тіл құрал» оқу құралында берілген ғылыми тұжырымдардың танымдық сипаты туралы пікір білдірген қазақ ғалымдары Э.Оразалиева, М.Иманқұлова, О.Жұбаеваның еңбектері басшылыққа алынды. Ахмет Байтұрсынұлының *Маса* жинағына енген шығармаларындағы «Ахмет бейнесі» концептісінің танымдық сипаты айқындалды. Көркем мәтіннің танымдық жүйесі *Намыс, Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін, Жазған сөз жаным ашып Алашыма, Қазақ қалты* сияқты танымдық элементтерден құралады. Олар белгілі бір ұғым мазмұнына сай шоғырланып, «Ахмет бейнесі» концептілік жүйесін құрайды. Ақын шығармаларында ақын бейнесін ашуда қолданылған тілдік бірліктерге концептілік талдау жасалынды. Сондай-ақ автор шығармаларындағы «Ахмет бейнесі» концептісінің берілу жолдарының өзіндік ерекшеліктері анықталды. Көркем мәтіндегі «Ахмет бейнесі» концептісін ашатын тілдік бірліктердің ұлттық танымға сәйкес тілдік бейнені сипаттайтын деректер жүйесі жинақталды. Мақаланың негізгі теориялық тұжырымдары тіл білімінің жаңа бағыттары, стилистика және тіл мәдениеті теориясын толықтыруға өзіндік үлес қосады деген ойдамыз. Сондай-ақ зерттеудің нәтижелерін жоғары оқу орындарының филология факультеттеріне арналған когнитивтік лингвистика, лингвомәдениеттаным сияқты пәндерді оқытуда, арнаулы семинарлар жүргізуде, сөздіктер құрастыруда пайдалануға болады.

Тірек сөздер: поэзия, көркем мәтін, концепт, фрейм, ұлттық дүниетаным, стереотип, өлеңнің идеясы, кейіпкердің бейнесі.

Негізі ережелер

Қазіргі таңда қазақ тіл білімінде көркем мәтін тіліне концептілік талдау жасап, шығарманың танымдық жүйесін анықтау өзекті тақырыптардың бірі болып отыр. Себебі ақын-жазушының шығармаларында халықтың тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі, болмысы, жүріп өткен жолы, қайғысы мен қуанышы көрініс табады. Ахмет Байтұрсынұлы *Маса* жинағына енген өлеңдерінде заманының тыныс-тіршілігін дәл суреттей білген.

Кіріспе

1923 жылы А.Байтұрсынұлының 50 жылдық мерейтойына арналған мақаласында қазақ әдебиетінің классигі М.Әуезов: «Аханның майданға алғаш жыры шығып, әдебиет, саясат жолында жол бастаған күндері бәріміздің есімізде... Аханның бұрынғы айтқан сөзін қазақ даласы әлі ұмытқан жоқ.

Өлеңдегі белгілі сарын әлі ескірген жоқ. Әлі күнге қазақ даласының күшті сарыны болып, арқаның қоңыр желімен бірге өсіп, шалқып жатыр» [1, 59 б.],

– деп оның поэзиясындағы буырқанған бұлқынысты, рухы мәңгі өлмес азаматтық идеяны жалау еткен өлең жолдарының тот баспас асылдығын танытқан еді.

«*Маса* жинағына енген өлеңдерден, әсіресе, кейінгі басылымдарына енген өлеңдерінен күресшіл рух, 1905-1907 жылдардағы революциялық толқулардан қанаттанған тасқын күштің серпілісі ұшқын шашады. Ақын өлеңдеріндегі төңкерісшілдік сарын өлең жолдарындағы ішкі тегеурінінен ширыққан шымыр ойлар арқылы білінеді» [2, 45 б.], – деп зерттеуші Ө.Әбиманұлы айтқандай, ақынның өлеңдеріндегі бас кейіпкер іріген жүйені төңкеріп, халқын жарқын болашаққа бастайтын тұлға екеніне көз жеткіземіз.

Материалдар мен әдістер

Мақалада Ахмет Байтұрсынұлының шығармашылығына жоғары баға берген М.Әуезов, Ө.Әбиманұлы сияқты ғалым-зерттеушілердің теориялық көзқарастары, сондай-ақ ғалымның ғылыми еңбектерін қарастырған лингвистер Э.Оразалиева, М.Иманқұлова, О.Жұбаеваның жұмыстары басшылыққа алынды. Ақынның шығармаларындағы «Ахмет бейнесі» концептісінің мазмұнын ашатын тілдік бірліктерді жинақталып, олардың қызметі анықталды. Жұмыста сипаттау, жүйелеу, тұжырымдау әдіс-тәсілдерін қажетімізге қарай қолдандық. Сондай-ақ өлеңдер тіліне концептілік талдау жасалынды.

Талқылаулар

Қазіргі таңда концепт когнитивті лингвистикадағы негізгі ұғым болып табылатындығын мойындауымыз қажет. Себебі концепт ақыл-ойдың категориясы, оны бақылай алмаймыз, бұл аталмыш ұғымды түсіндіруге кең мүмкіндік береді. Концепт категориясы философтар, психологтар, мәдениеттанушылардың еңбектерінде көрініс тапқан және одан осы лингвистикалық емес ғылымдар тоғысының ізін көруге болады.

Алғаш рет бұл терминді ғалыми айналымға 1928 жылы С.А.Аскольдов-Алексеев енгізген. Ғалым ұғымды ойлау процесінде бір тектес заттардың, іс-әрекеттердің, психикалық функциялардың (өсімдік, әділет концептілері, математикалық концептер) белгісіз жиынтығын алмастыратын психикалық формация деп анықтады. Д.С.Лихачев шамамен осы уақытта концепт ұғымын ана тілінде сөйлеушінің біліміне, жеке тәжірибесіне, кәсіби және әлеуметтік тәжірибесіне байланысты шындық құбылыстарын бейнелейтін және түсіндіретін жалпыланған психикалық бірлікті белгілеу үшін пайдаланды және ана тілінде сөйлейтіндердің санасындағы сөздің әртүрлі мағыналарын жалпылау мақсатында қарым-қатынас жасаушыларға сөздерді түсінудегі олардың арасындағы жеке айырмашылықтарды жеңуге мүмкіндік береді. Д.С.Лихачевтің пікірінше, концепт сөздің мағынасынан туындамайды, бұл

меңгерілген мағынаның сөйлеушінің жеке өмірлік тәжірибесімен соқтығысуының нәтижесі [3, 35 б.].

Е.С.Кубрякова концептінің келесі анықтамасын ұсынады: «Концепт – жедел жад бірлігі, ақыл-ой лексикасы, тұжырымдамалық жүйе және ми тілі, бүкіл әлем бейнесі, білім кванты. Ең маңыздысы концептілер тілде көрініс тапқан» [4, 3 б.].

Концепт мәселесі қазақ тіл білімінде Ж.Манкееваның «Қазақ тілін зерттеудің когнитивтік негіздері», К.Жаманбаеваның «Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана», Э.Оразалиеваның «Когнитивті лингвистиканың қалыптасуы мен дамуы», А.Исламның «Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік суреті» еңбектерінде жан-жақты қарастырылған.

Ғалым Э.Оразалиева жоғарыда көрсетілген еңбегінде когнитивті лингвистиканың қазақ тілі білімінің жаңа бағыты ретінде қалыптасуына және аталмыш саланың негізін салуға А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, С.Аманжолов сияқты қазақ ғылымының бастауында тұрған ғалымдардың еңбектері негіз болғанына тоқталған [5]. Сондай-ақ зерттеуші М.Иманқұлова «А.Байтұрсынұлы еңбектеріндегі таным теориясының басты ұстанымдары» тақырыбындағы ғылыми мақаласында А.Байтұрсынұлы еңбегі бойынша таным теориясының ғылыми және әдістемелік негіздемесін талдай отырып, зерттеу нысанының қазіргі тіл біліміндегі таным мәселесімен сабақтастығын анықтаған. Көрнекті ғалымның таным теориясына қатысты ұстанымдары мен пікір-көзқарастарын, тұжырымдарын жүйелей келіп, жоғары оқу орнында оқитын студенттерге таным теориясын меңгертудің әдістемесін ұсынған [6]. Қазақ тіліндегі таным мәселесі бойынша тың зерттеулер жүргізген О.Жұбаева А.Байтұрсынұлы еңбектерін талдау арқылы ғалымның тіл жүйесі когнитивті құрауыштардан тұратынына тоқталып, А.Байтұрсынұлының еңбектерін танымдық тұрғыда талдау қажет екендігін айтады [7, 197 б.].

Ақынның поэзиясындағы бас кейіпкер – адамзаттың жан дүниесіне адамдықтың дәнін егуші тұлға. Ол өзі өмір сүріп отырған заманының шынайы келбетін көре білген және туған халқын жарқын болашаққа өзінің тың идеяларымен бастай білген. Автордың шығармаларындағы «Ахмет бейнесі» концептісі *Намыс, Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін, Жазған сөз жаным ашып Алашыма, Қазақ қалпы* фреймдері арқылы ашылған.

Нәтижелер

Намыс фреймі. Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларында қоғам мүшелеріне *адамдықтың* жоғары өлшемдеріне толық сәйкес келуге ұмтылудың қағидаттарын көрсетіп берген. Ахметтің ұсынған адамгершілік қағидаттары мыналар: адамның өз іс-әрекетіне жауап беру, білімге ұмтылу, адамдармен қарым-қатынас орната білу, өзі үшін ғана емес, бүкіл халық үшін мақсат қоя білу және оларға қол жеткізу, мұқтаждарға көмек көрсетуге дайын болу, балаларға жақсы тәрбие мен білім беру.

Осындай жоғары өлшемдерге адам ниетінің сәйкестігі адамның өзін-өзі жоғары бағалауын, өзін-өзі құрметтеуін қалыптастырады. Сондай-ақ қоғам

тарапынан адамның бүкіл өмірін объективті бағалауды да қалыптастырады. Адамда намыстың болуы әрдайым оң бағаланады. Намысы бар адам елін үлкен жеңістерге бастайды. Мысалы, *Намыс адамға күш береді; Намыс бар жерде жеңіс бар* деген стереотиптік түсініктер осының көрсеткіші болып тұр. *Намыс* ұғымы қазақ халқының адамгершілік құндылықтарында ең негізгі және басты орын алады, тіпті қазақ үшін өмір намыс ұғымынан төмен тұр. Бұл мынадай мақалдарда түсіндіріледі: *Ерді намыс өлтіреді, Қоянды қамыс өлтіреді; Малым – жанымның садағасы; Жаным – арымның садағасы.*

Ахмет Байтұрсынұлы шығармасынан алынған мына мысалға назар аударайық: *Бауыр тартқан жүрек қайда? Намыс қызған сүйек қайда?* [8, 87 б.].

Бұл жағдайда намыс ұғымы қазақтың бейсаналық деңгейіндегі мәнімен байланысты терең мағыналы сөз ретінде көрінеді: *сүйекке сіңген, яғни оның туған кезінен бастап адамда қаланған нәрсе.* Ұлттық стереотипті белгілі бір халықтың яғни ұлттың ұлттық ерекшеліктерін қамтитын когнитивтік модель қалыптастырушы ментальді әрекет көзі десек, ақынның лирикасындағы «адам» концептісінің мәнін ашатын ұлттық стереотипке *«Намыс қызған сүйек қайда?»* деген халық танымын білдіретін тілдік бірлікті жатқызамыз.

Намысы бар адамның болашағы бар деп саналады, яғни мұндай адам көп нәрсеге қол жеткізе алады, оның болашағы зор. Бұл жағдайда намыс өмірдің қозғаушы күші ретінде әрекет етеді. Қазақ тіліндегі жұптық сөздерді жасау арқылы намыс және ар ұғымдардың жалпыланған көрінісіне қарай ар намыс сөзінің синонимі болып табылады. Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігінде намыс сөзі жоғары адамгершілік қасиет ретінде анықталады, ар – абырой деп көрсетіледі [9, 77 б.]. Ақынның шығармаларындағы туған халқына адал қызмет етуді өмірлік ұстанымына айналдырған Адамдық диқаншысының бойынан асыл қасиетерді көре аламыз. Адамдық диқаншысы – кеудесінде намыс оты ойнаған, жігерлі кейіпкер.

Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін фреймі. Адамдық диқаншысының таңдаған жолы – күрес. Қасіретті ғасырлар тоғысында өмір сүрген Алаш қайраткерінің басты арманы ұлтының болашағы болатын. Ахмет күрес жолында қаншама қиындықтарға тап болды. Ел арасынан шыққан кейбір белсенділер ақынның істеріне күйе жағып, аяғынан шалуға тырысты. Осындай сұмдық әрекеттерге төзе алмаған ұлт ұстазының көңіл-күйін мына өлеңдерінде көрініс тапты. Ақынға жазықсыздан абақтыда жатқаны емес, бәрінен де өз ауылынан шыққан замандастарының сатқындығы ауыр соғады. Ойсурет арқылы берілген өлең шумақтарында автор сатқындардың іс-әрекеттерін *иттердің үргеніне* балаған. Ақынның осындай көңіл-күйі басқа да өлеңдерінде көрініс тапқан. Бұл өлеңдерінде ақын көпшілікке ішіндегі назын жеткізеді.

Ақын өз өлеңінде: «Бұл қазаққа не жазып едім», – деп сұрақ қояды. Ахмет көпшілікке қайрыла сөйлейді және сол сұрағанына жауап күтеді. Автор сұрағына жауап алмаса да, оқушыға бұл сұрауды неге беріп отыр деген салмақ түсірген. Сұрау арнау арқылы көпшілікті ойландыруға тырысқан.

Қазақ халқы адам бойындағы құлықсыздық, бейшаралық, кертартпалық сияқты жаман мінездерді *ит мінез* деп атаған. Ақын *Тамақ үшін сатқан иттер иманын* тіркесі арқылы сол кезде балағына жабысқан сатқындардың жексұрын ісін әшкерелеген. Сондай-ақ иттің іс-әрекетіне теңеу арқылы берілген ойсуретке кейіпкердің көңіл-күйі мен ішкі дүниесінің әсері мен өзгерісін әсерлі жеткізген.

Тән көмілер, көмілмес еткен ісім,
Ойлайтындар мен емес бір күнгісін.

Жұрт ұқпаса, ұқпасын, жабықпаймын,

Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін [8,106 б.], – деген өлең жолдарынан ақынның сол кезде ұстанған идеяларының келешек ұрпақтың қамы үшін жасалғандығына және өміршеңдігіне сенімділік танытқанын көре аламыз.

Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін фреймінің ерекшелігі – оның ассоциация арқылы танылуында. Ассоциация арқылы тану дегеніміз – бұрынғы тәжірибелер мен жаңадан қабылданған түсініктер арасындағы байланыс болып табылады. Ассоциация арқылы концепт қалыптастыру тәжірибесі поэтикалық мәтінге тән. *Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін* фреймі ақын өлеңінде мынадай ассоциация арқылы танылған: *Жұрт ұқпаса, ұқпасын, жабықпаймын; Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін*.

Ұлағатты ұлт ұстазының қасіретті тағдырының өзі жоғары адамгершілік рух пен тарих сабақтарын үйрететін тағылым екендігіне бүгінгі күннің ұрпақтарының көзі жетіп отыр.

Жазған сөз жаным ашып Алашыма фреймі. Ақынның поэзиясында аға буынның кіші буынға жол көрсетуі, оларға дұрыс бағыт-бағдар беруі де көрініс тапқан. Оған біз жарлай арнау түрінде жырланған келесі өлең жолдарын мысалға келтіре аламыз.

Бұл сөзге құлағың сал, ақын інім,

Ой, пікір, рухымыз жақын, інім!

«Ағалық правосын қолыма алып,

Келемін айтайын», – деп ақыл, інім! [8, 94 б.].

Бұл мысалда бір адамға емес, көпшілікке қайырыла сөйлейді. Ақын сөзін тыңдаған елдің құлағында қалатындай, естіген ел елең ететіндей етіп екшеп айтады. Назар аударарлық жәйтті, қадір-қасиетті өлеңмен мәлімдеп, жұртшылықтың көкейінде қалатындай етіп, сол арқылы әсер етуге, жәрдемдесуге ықыластандыратындай етіп жырлаған. Осылайша, жарлай арнау арқылы жастарға адам болып қалыптасудың дұрыс жолын анықтап береді.

Ғалым *Әдебиет танытқыш* еңбегінде: «Пікірінді сөйлегенде алдыңғы сөзінен артқы сөзінің қуаты асып отырса, дамыту болады», – деп анықтама беріп, өзінің шығармашылығынан мысал келтіреді [8, 215 б.]. Бұған төмендегі жолдар дәлел бола алады:

Бұл өлеңде ақын алашқа қайырылып сөз саптайды. Ақыл-кеңесін айтады. *Алданып құр сыртының тазасына, Сатылып жылтыраған танасына, Қабылдың бата қылма, моласын* деген шумақ аралық жолдар дамытуға құрылған. Бұл көркемдік тәсіл бойынша құрылыс жүйесі ұқсас бірыңғай

сөйлемдердің іріктеліп шығуына байланысты ой-пікірдің өткір, әсерлі айтылуына әрі мағыналық өрістің кеңеюіне кең еріс ашылған.

Бұл жерде автор *жаным ашып Алашыма, Алаштың адасқан аз баласына* сөз тіркестері арқылы қазақ жастарын залымдардың алдамшы әрекетінен сақ болуға шақырады. Өлеңдегі «байғазы алған балаларша» теңеуі кез келген істі жүзеге асыру барысында ақылға салып таразыламай шешім қабылдау қателікке әкелетіндігін түсіндіру ойсуретін қалыптастырған. Автор *қорыққанға қос көрініп, қойдай үркіп* фразеологиялық тіркесін қазақ қоғамындағы оқымаған, өзіне сенімсіз жастардың мінез-құлқын тереңдетіп көрсете түсу үшін қолданған. Жоғарыдағы өлең жолдары *көп білетін адамнан сұрама, көп көргеннен сұра* стереотипімен тұспа-тұс келеді. Автор адамдарға ғибратты ой тастаған. Аға буын ретінде жастардың ақылшысы бола білген.

Қазақ қалпы фреймі. Ахмет Байтұрсынұлының басты идеясы – жұртшылықты оқу-білімге, рухани көтерілуге шақыру, мәдениетті, ғылымды уағыздау, жарқын өмірге талаптануға, қоғамның көзі ашық, көкірегі ояу азаматы болуға үндеу. Ақынның *Қазақ салты* деген өлеңі Абайдың қазақ қоғамын сынауымен сарындас болып келеді. Ақын өзі өмір сүріп отырған заманының шынайы келбетін суреттеген.

Қалтылдақ қайық мініп еспесі жоқ, теңізде жүрміз қалқып көшпесі жоқ деген ойсурет арқылы берілген жолдарда қауқарсыз қазақ қалпын бейнелейді. Өлеңде елде орнаған саңлаусыз салт, жұртшылықтағы ауызбіршіліктің жоқтығы, қоғамның мүшкіл халі қатты сыналады.

Өлеңдегі *қайық* сөзі қазақ салтын меңзесе, *қалтылдақ* эпитеті арқылы заманның тұрақсыздығын байқаймыз. Қалтылдаған қайықты жылжытайын десе, оның еспесі жоқ, теңізде ілгері жүзейін десе, көшпесі жоқ халықтың қауқарсыз күйі эпифора тәсілі арқылы дәл берілген. Тығырыққа тірелген елді табан тіреу еш нәрсе жоқ деген тіркес, яғни бір нәрсені не құбылысты кішірейту арқылы дәрменсіз халін нақты көрсеткен.

Бір жеңнен қол шығар, бір жағадан бас шығар деген бұрыннан таныс мақал-мәтел авторлық қолданыста «шығармай бір жеңнен қол, бір жерден сөз» деп қолданылған. Оказаионалды мақал-мәтел автордың бейнелі ойын жеткізуде бірден-бір таптырмас құрал болып табылады. «Жақынмен ырылдастық, иттей үрдік» деген жолдан адами қасиеттен айырылған, бірлігі жоқ елдің іріген өмірін аңғарамыз. Бұндай өмірдегі адамдардың сасық іс-әрекеттерін иттің ырылдауы мен үргеніне теңеген. Сөздердің әдеттегі грамматикалық түзілу тәртібінен тыс орындары ауыстырылған өзгеше тіркестерді де автор қазақтың мүшкіл халін сипаттауда пайдаланған. «Кіреді тентек есі түстен кейін», «Ұлы той көппен көрген» мысалдары инверсия тәсілі арқылы жасалған.

Қазақ қалпы өлеңінде де Ахмет өмір сүрген заманның шынайы бейнесі ашылған. Ахмет Байтұрсынұлы заманының алмағайып шақтарын көркемдік танымға арқау етіп, оны шынайы шыншылдықпен суреттеген, сөйтіп, шығармалары арқылы ертеңгі ел егемендігіне үмітпен қарауға үндей білген. *Қаз едік қатар ұшып қаңқылдаған, сахара көлге қонып салқындаған* деген ойсурет арқылы туындаған жолдарда ақын қазақ халқын қазға балап сөзді

құбылту арқылы ұғымды тереңдетіп, ой образын үстемелей, өсіре келе оның әсерін күшейткен. *Қаз едік* ауыстыру мағынасындағы метафора зат есім және едік деген көмекші етістік арқылы жасалған. Бұл мысалда екі нәрсені бір-біріне балау мағынасы бар.

Ахмет Байтұрсынұлы өлеңінде қаз болып саңқылдаған ерікті қазақтың еркін өмірін сипаттай келе, «бір өртке қалай душар болып, не қалды тәнімізде шарпылмаған?» деп жұртшылыққа ой тастайды. Ақынның өрт деп отырғаны қазақтың басына түскен қасіреті – басқа елдің отары болып еркіндігінен айырылуы. Сондай-ақ автор өлеңінде қолданған «Алаштың адамы» метафорасы қазақ қайраткерлерін танытып тұр.

Ахмет бейнесі «Алаштың адамы» болып, қайтадан жалғасын тапқан. Алаштың адамы – қазақ зиялылары. Солардың бірі ақынның өзі. Ақын «Алаштың адамының бәрі мәлім, кім қалды таразыға тартылмаған?» деген жолдардағы қазақтың қаймақтарының бірінен кейін бірінің қуғындауға ұшырап, репрессияның құрбаны болып жатқанын меңзейді. Сондай-ақ автор қадір-қасиеттен жұрдай, мақтаншақ, дүниеқоңыз, шен құмар адамдарды қатты сынға алады. «Қалмаған түк қасиет, қазақ азған» деген жолдан ақынның өзі өмір сүріп отырған қоғамдағы адамдардың адами қасиеттерден айырылуы, жұрттың қамын ойлайтын ұлтжанды азаматтардың қалмауы сияқты өзекті мәселені көтерген.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, ақынның *Маса* жинағына енген өлеңдеріндегі басты кейіпкер Ахмет Байтұрсынұлының өзі екендігі анықталды. Ол – ғалым, ұстаз, ақын, қоғам қайраткері, халқын сүйетін азамат.

Ахмет Байтұрсынұлының шығармаларын талдау – қазақ қоғамының даму сатысымен жүріп өтіп елді тану, тамыры терең тарихтан сабақ алу, Ахмет тұлғасы арқылы дана халқымыздың мол мұрасын паш етіп рухтану, рухани жаңғыру.

Ақынның поэзиялық шығармаларындағы «Ахмет бейнесі» концептісі *Намыс, Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін, Жазған сөз жаным ашып Алашыма, Қазақ қалпы* фреймдері арқылы ашылған. Ахмет Байтұрсынұлының өлеңдерінің тіліне концептілік талдау жасау арқылы шығармаларының танымдық сипаты айқындалды.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Әуезов М. Уақыт және әдебиет. – Алматы: Жазушы, 1962. – 250 б.
- [2] Әбдиманұлы Ө. Ахмет Байтұрсынұлы. – Алматы: Арда, 2007. – 296 б.
- [3] Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. Монография. – Воронеж: Истоки, 2007. – 250 с.
- [4] Кубрякова Е.С. Проблема субъективности в когнитивной лингвистике //Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2005. –с. 3.
- [5] Оразалиева Э. Когнитивті лингвистиканың қалыптасуы мен дамуы. –Алматы: Ан-Арыс, 2007. – 312 б.
- [6] Иманқұлова М. А.Байтұрсынұлы еңбектеріндегі таным теориясының басты ұстанымдары // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. –2015. – № 6 (33).

[7] Жұбаева О. А. Байтұрсынұлы когнитивтік лингвистиканың негізін салушы. «А. Байтұрсынұлы – тіл білімінің көшбасшысы» атты ғылыми-әдіснамалық конференция материалдары. – Алматы, 2012. – 319 б.

[8] Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. Т. I. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.

[9] Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі (ҚТТС). – Алматы: Қазақ КСР-нің «Ғылым» баспасы, 1983. – 7 т. Қ, П (қырқы-планетааралық). – 672 б.

REFERENCES

[1] Äuezov M. Uaqyt jäne ädebiet (Time and literature). Almaty: Jazuşy, 1962. 250 p. [in Kaz.]

[2] Äbdimanūly Ö. Ahmet Baitürsynūly (Ahmet Baitursynuly). Almaty: Arda, 2007. 296 p. [in Kaz.]

[3] Popova Z.D., Sternin İ.A. Semantiko-kognitivnyi analiz iazyka (Semantic and cognitive analysis of language). Monografia. Voronej: İstoki, 2007. 250 p. [in Rus.]

[4] Kubräkova E.S. Ppoblema cubektivnosti v kognitivnoi lingvictike (The problem of subjectivity in cognitive linguistics) //İzvectia PAN. Cernıa literatýry i iazyka. 2005. 3 p. [in Rus.]

[5] Orazalieva E. Kognitivtı lingvistikanyñ qalyptasuy men damuy. (Formation and development of cognitive linguistics). Almaty: An-Arys, 2007. 312 p. [in Kaz.]

[6] İmanqūlova M. A. Baitürsynūly eñbekterindegi tanym teoriasynyñ basty űstanymdary (The main principles of the theory of knowledge in the works of A. Baitursynov). // Qazaqstannyñ ğylymy men ömiri. №6 (33). 2015. [in Kaz.]

[7] Jūbaeva O. A. Baitürsynūly kognitivtik lingvistikanyñ negızın saluşy (A. Baitursynuly is the founder of cognitive linguistics). «A. Baitürsynūly – til bılıminiñ köşbaşşysy» atty ğylymi-ädısnamalyq konferensia materialdary. Almaty, 2012. 319 p. [in Kaz.]

[8] Baitürsynūly A. Alty tomdyq şyğarmalar jınaғы. Т. I. (A collection of works in six volumes). Т. I. Almaty: El-şejire, 2013. 384 p. [in Kaz.]

[9] Qazaq tılıniñ túsındırme sözdıgı (QTTS). (Explanatory dictionary of the Kazakh language. EDKL). Almaty: Qazaq KSR-niñ «Ğylym» baspasy, 1983. 7 t. Q. P (qyrqy-planetaaralyq). 672 p. [in Kaz.]

КОНЦЕПТ «ОБРАЗ АХМЕТА» В ПОЭЗИИ АХМЕТА БАЙТУРСЫНОВА

*Досова А. Т.¹

*¹к.ф.н., ассоциированный профессор Костанайского регионального университета имени А. Байтұрсынова, Костанай, Казахстан,
e-mail: almdosova@mail.ru

Аннотация. Главная цель статьи – выявить когнитивную систему концепта «образ Ахмета» и рассмотреть языковые единицы, раскрывающие эту проблему в произведениях поэта, как единство лингво-когнитивного уровня в художественно-языковой сфере Вселенной. Объектом исследования стали стихи Ахмета Байтұрсынова, вошедшие в сборник *Маса*. Были проанализированы определения, приведенные к понятийному термину. Также был проведен обзор изучения данной проблемы в казахском языкознании. Руководствовались научными трудами казахских ученых Э. Оразалиевой, М. Иманкуловой, О. Жубаевой, выразивших мнение о когнитивном характере научных выводов, изложенных в трудах Ахмета Байтұрсынова, в том числе в учебном пособии «Тіл құрал». В произведениях Ахмета Байтұрсынова, вошедших в сборник *Маса*, раскрыт когнитивный аспект концепта «образ Ахмета». Когнитивная система художественного текста состоит из таких когнитивных элементов, как *Намыс, Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін, Жазған сөз жаным ашып Алашыма, Қазақ қалпы*. Они концентрируются в соответствии с содержанием

определенного понятия и образуют концептуальную систему «образ Ахмета». Проведен концептуальный анализ языковых единиц, использованных при раскрытии образа поэта в произведениях Ахмета Байтурсынова. Также выявлены специфические особенности путей передачи концепта «образ Ахмета» в произведениях автора. Накоплена система данных, характеризующих языковой образ в соответствии с национальным познанием языковых единиц, раскрывающих концепт «образ Ахмета» в художественном тексте. Мы считаем, что основные теоретические выводы статьи внесут свой вклад в дополнение к новым направлениям лингвистики, теории стилистики и языковой культуры. Также результаты исследования могут быть использованы при преподавании таких дисциплин, как когнитивная лингвистика, лингвокультурология для филологических факультетов вузов, проведении специальных семинаров, составлении словарей.

Ключевые слова: поэзия, художественный текст, концепт, фрейм, национальное мировоззрение, стереотип, идея стихотворения, образ героя.

THE CONCEPT «THE IMAGE OF AKHMET» IN THE POETRY OF AKHMET BAITURSYNOV

*Dossova A. T.¹

*¹c.f.s., associate professor, A.Baitursynov Kostanay Regional University,
Kostanay, Kazakhstan,
e-mail: almdosova@mail.ru

Abstract. The main purpose of the article is to identify the cognitive system of the concept «The image of Akhmet» and to consider the language units that reveal this problem in the poet's works as a unity of the linguo-cognitive level in the artistic and linguistic sphere of the Universe. The object of the study was the poems of Akhmet Baitursynov, included in the collection of Masa. The definitions given to the conceptual term were analyzed. A review of the study of this problem in Kazakh linguistics was also carried out. They were guided by the scientific works of Kazakh scientists E.Orazalieva, M.Imankulova, O.Zhubaeva, who expressed their opinion about the cognitive nature of the scientific conclusions set out in the works of Akhmet Baitursynov, including in the textbook «Til Kural». In the works of Akhmet Baitursynov, included in the collection of Masa, the cognitive aspect of the concept «The image of Akhmet» is revealed. The cognitive system of a literary text consists of such cognitive elements as Namys, El bir kunshil, meniki ertengi ushin, Zhazgan soz zhanym ashyp Alashym, Kazak kalpi. They are concentrated in accordance with the content of a certain concept and form a conceptual system «The image of Akhmet». The conceptual analysis of the linguistic units used in the disclosure of the poet's image in the works of Akhmet Baitursynov is carried out. The specific features of the ways of transmitting the concept of «The image of Akhmet» in the works of the author are also revealed. A system of data has been accumulated that characterizes the linguistic image in accordance with the national knowledge of linguistic units, revealing the concept of «The image of Akhmet» in a literary text. We believe that the main theoretical conclusions of the article will contribute to the addition of new areas of linguistics, the theory of stylistics and language culture. Also, the results of the study can be used in teaching such disciplines as cognitive linguistics, linguoculturology for philological faculties of universities, conducting special seminars, compiling dictionaries.

Keywords: poetry, literary text, concept, frame, national outlook, stereotype, idea of a poem, image of a hero.

Статья поступила 27.08.2022